

BIONIMIK KOMPONENTLI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNI O'RGANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Yo'ldoshalieva Maftunaxon Baxtiyorjon qizi

Fergana State University, Master's student

juldashalievamaftuna@gmail.com

Karimova Shaxloza Boyquzi qizi

Fergana State University, Senior teacher, PhD

shaxlozakarimova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20569566>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bionimik komponentli paremiologik birliklarni o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari yoritiladi. Paremiologik birliklarning lingvistik tabiati, ularning barqarorlik, obrazlilik, umumlashtiruvchanlik va madaniy axborot tashish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zoonim va fitonim komponentlarning maqol, matal hamda boshqa paremiologik birliklar tarkibida ramziy, baholovchi va kognitiv ma'no yaratishdagi vazifasi izohlanadi. Tadqiqotda bionimik komponentli birliklarni struktur, semantik, qiyosiy-tipologik va lingvokulturologik yondashuvlar asosida o'rganish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, paremiologik birlik, bionim, zoonim, fitonim, maqol, matal, struktur-semantik tahlil, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik.

Abstract. This thesis article discusses the scientific and theoretical foundations for studying paremiological units with bionymic components. It analyzes the linguistic nature of paremiological units and their stability, imagery, generalizing function and ability to preserve cultural information. Special attention is paid to the role of zoonymic and phytonymic components in creating symbolic, evaluative and cognitive meanings in proverbs, sayings and other paremiological units. The study argues that bionymic paremiological units should be examined through structural, semantic, comparative-typological and linguocultural approaches.

Keywords: paremiology, paremiological unit, bionym, zoonym, phytonym, proverb, saying, structural-semantic analysis, linguoculturology, comparative linguistics.

KIRISH

Bugungi tilshunoslikda til birliklari faqat grammatik shakl yoki lug'aviy ma'no doirasida emas, balki xalq tafakkuri, madaniy xotira va milliy dunyoqarashni ifodalovchi murakkab semiotik hodisa sifatida ham o'rganilmoqda. Shu nuqtayi nazardan paremiologik birliklar, ya'ni maqol, matal, hikmatli so'z va xalqona barqaror ifodalar alohida ilmiy qimmatga ega. Chunki ular xalqning uzoq tarixiy tajribasi, axloqiy mezonlari, ijtimoiy munosabatlarga oid baholari va estetik qarashlarini ixcham, obrazli hamda esda qoladigan shaklda mujassamlashtiradi. Paremiologik birliklar matn va nutqda tayyor holda qo'llanadi, umumlashgan hukmni bildiradi va ko'pincha tarbiyaviy yoki baholovchi vazifa bajaradi.

Paremiologik birliklarning nazariy talqinida ularning barqarorligi, takror qo'llanishi, semantik yaxlitligi va obrazlilik asosiy belgilar sifatida ko'rsatiladi. Bunday birliklar oddiy gaplardan farqli ravishda ma'lum kommunikativ vaziyatlarda xalq tajribasiga tayangan xulosa, ogohlantirish yoki maslahat sifatida ishlaydi. Masalan, o'zbek tilidagi "Olma tagiga olma tushadi", rus tilidagi "Яблоко от яблони недалеко падает", ingliz tilidagi "The apple never falls far from the tree" paremiologik birliklari shaklan turlicha bo'lsa-da, nasl, tarbiya va o'xshashlik haqidagi umumiy semantik yadroni ifodalaydi. Bunday misollar paremiologik birliklarni qiyosiy o'rganish umumiy insoniy tajriba bilan milliy-madaniy o'ziga xoslikni birgalikda ko'rsatishini tasdiqlaydi.

ASOSIY QISM

Bionimik komponentli paremiologik birliklar paremiologiyaning mazmunan boy va lingvokulturologik jihatdan sarmahsul qatlamini tashkil etadi. Bionim tushunchasi tirik tabiatga oid nomlarni, xususan hayvon, qush, hasharot, o'simlik, daraxt, gul, meva va boshqa biologik mavjudot nomlarini qamrab oladi. Paremiologik birliklar tarkibida bionimlar oddiy nomlash vositasi sifatida emas, balki obraz, ramz, baho va madaniy kod yaratuvchi komponent sifatida ishtirok etadi. Shu jihatdan bionimik komponentli birliklar inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni, shuningdek, inson xulq-atvorining tabiat obrazlari orqali konseptuallashtirilishini ko'rsatadi.

Bionimik komponentlar ikki asosiy guruhga ajratiladi: zoonimlar va fitonimlar. Zoonimlar hayvon, qush va boshqa jonivor nomlarini bildiradi. Ular paremiologik birliklarda inson xarakteri, ijtimoiy mavqei, ruhiy holati yoki xatti-harakatini ifodalashda faol qo'llanadi. Masalan, bo'ri obrazi ko'pincha xavf, kuch, tajovuz yoki yovuzlik bilan, tulki obrazi ayyorlik va ehtiyotkorlik bilan, qo'y obrazi esa soddalik yoki itoatkorlik bilan bog'lanadi. Ingliz tilidagi "a wolf in sheep's clothing" iborasi tashqi ko'rinish va ichki mohiyat o'rtasidagi ziddiyatni ifodalasa, rus tilidagi "С ВОЛКАМИ ЖИТЬ — ПО-ВОЛЧЬИ БЫТЬ" paremasi muhitga moslashish g'oyasini ifodalaydi. Demak, zoonimik obrazlar turli tillarda bir-biriga yaqin yoki farqli semantik yuklama olishi mumkin.

Fitonimlar esa o'simlik, daraxt, gul va meva nomlarini bildiradi. Paremiologik birliklarda fitonimik komponentlar ko'pincha o'sish, hosildorlik, ildiz, nasl, go'zallik, zaiflik, sabr-toqat yoki vaqt bilan bog'liq ma'nolarni ifodalaydi. "Daraxt mevasi bilan aziz", "Every tree is known by its fruit", "Не бывает розы без шипов" kabi birliklarda o'simlik obrazlari inson faoliyati, natija, tarbiya va hayotiy tajriba bilan bog'langan. Fitonimik komponentlar ayniqsa milliy xo'jalik, tabiat bilan kundalik aloqalar va xalqning estetik tasavvurlarini aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bionimik komponentli paremiologik birliklarni o'rganishda struktur yondashuv birinchi nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv paremiologik birliklarning gap, so'z birikmasi, elliptik tuzilma yoki parallel konstruksiya shaklida namoyon bo'lishini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ayrim maqollar ikki qismli qarama-qarshi tuzilishga ega bo'ladi, ayrimlari sabab-natija munosabatiga asoslanadi, boshqalari esa taqqoslash yoki shart munosabatini ifodalaydi. Struktur tahlil bionimik komponentning paremiologik birlikdagi pozitsiyasi, grammatik vazifasi va boshqa komponentlar bilan sintaktik bog'lanishini aniqlash imkonini beradi.

Semantik yondashuv esa bionimik komponentning ma'no hosil qilishdagi rolini ochib beradi. Bionimning lug'aviy ma'nosi paremiologik birlikda ko'pincha ko'chma, ramziy yoki baholovchi ma'noga aylanadi. Masalan, "tulki" so'zi zoologik nom sifatida jonivorni bildirsa, paremiologik birlik tarkibida ayyor, uddaburon yoki ehtiyotkor shaxsni ifodalashi mumkin. Xuddi shuningdek, "rose" ingliz paremiologiyasida go'zallik va noziklikni, lekin "thorn" komponenti bilan birga kelganda qiyinchilik yoki kamchilikni anglatadi. Demak, bionimik komponent ma'no ko'chishi, metaforalashuv va baholash jarayonlarida faol ishtirok etadi.

Qiyosiy-tipologik yondashuv o'zbek, rus va ingliz tillaridagi bionimik komponentli paremiologik birliklarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ayrim obrazlar uchala tilda ham yaqin semantik vazifani bajaradi. Masalan, "apple/яблоко/olma" komponenti ko'pincha nasl, o'xshashlik va kelib chiqish konseptlari bilan bog'lanadi. Biroq ayrim bionimik obrazlar muayyan xalqning geografik muhiti, diniy qarashlari, xo'jalik tarzi yoki tarixiy tajribasi ta'sirida o'ziga xos ma'no kasb etadi. Shu sababli qiyosiy tahlil faqat ekvivalentlarni topish bilan cheklanmay, balki obraz ortidagi madaniy asosni ham izohlashi kerak.

Lingvokulturologik yondashuv bionimik komponentlarni milliy madaniy kod sifatida talqin qilish imkonini beradi. Hayvon va o'simlik nomlari xalqning tabiatni kuzatish tajribasi, kundalik turmushi, qadriyatlari va axloqiy mezonlari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, chorvachilik, dehqonchilik yoki ovchilik an'analari kuchli bo'lgan jamiyatlarda ma'lum hayvon va o'simlik nomlari paremiologik birliklarda tez-tez uchraydi. Bunday birliklar orqali xalq mehnat, ehtiyotkorlik, sadoqat, hiyla, jasorat, sabr yoki mehnatsevarlik kabi tushunchalarni bionimik obrazlar yordamida baholaydi. Shuning uchun bionimik komponentli paremiologik birliklar madaniyat va til o'rtasidagi aloqani, shuningdek xalqning dunyoni idrok etish modelini o'rganishda ishonchli manba bo'la oladi.

XULOSA

Bionimik komponentli paremiologik birliklar xalq tafakkuri, milliy madaniyat va obrazli nutqning muhim ko'rinishidir. Ular orqali inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va hayotiy tajriba hayvon va o'simlik obrazlari yordamida ifodalanadi. Zoonim va fitonimlar paremiologik birliklarda nominativ vazifadan tashqari ramziy, baholovchi, metaforik va kognitiv vazifalarni ham bajaradi. O'zbek, rus va ingliz tillaridagi bunday birliklarni struktur, semantik, qiyosiy-tipologik hamda lingvokulturologik yondashuvlar asosida o'rganish mazkur tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilaydi. Shunday qilib, bionimik komponentli paremiologik birliklar til, tafakkur va madaniyat mushtarakligini ochib beruvchi muhim ilmiy obyekt sifatida baholanishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Бердияров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984.
2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
4. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, 2004.
6. Mirzayeva A. Phytonymic Phraseology and Linguocultural Features of Paremiological Units // Langua. – 2021. – Vol. 4, No. 2. – P. 39–44.
7. Saminjonova Z. I. Linguistic Study of Proverbs with Some Zoonymic Components // Proceedings of International Educators Conference. – 2023. – Vol. 2, No. 12. – P. 141–145.
8. Egamberdiyeva Y. Paremiological Texts and the Linguo-Cognitive Analysis of Zoonymic Components // Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research. – 2025. – Vol. 3, No. 2. – P. 103–105.